

Balla Tibor alezredes:

AUSZTRIA–MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE A MEGSZÁLLT ROMÁNIA KATONAI KORMÁNYZÁSÁBAN, 1916–1918

ÖSSZEFOGLALÓ: Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchia-nak, majd hadereje benyomult Erdélybe. A központi hatalmak (Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária, Törökország) egy sikeres ellenoffenzíva során lerohanták Havasalföldet és Dobrudzsát, december 6-án elfoglalták Bukarestet, majd 1917 januárjában a Románia elleni hadjáratot győztesen fejezték be. A szerző bemutatja a megszállt területeken 1916 decembere és 1918 novembere közötti időszakban gyakorolt katonai kormányzás jellemzőit. Mivel a Monarchia tisztjei, katonái és tisztviselői német bajtársaikhoz és kollégáikhoz képest jól ismerték az országot és a nyelvet, az osztrák–magyar körzetparancsnokságok területén a román lakossághoz fűződő viszony jobb volt, mint a németek által kormányzott körzetekben.

KULCSSZAVAK: August von Mackensen, katonai kormányzás, katonai körzetparancsnokságok, gazdasági törzs

A központi hatalmak által megszállt Romániában létrehozott katonai főkormányzóság 65 064 km² területen jött létre 3 438 002 főnyi lakossággal, amely a háború előtti Román Királyság területének (139 690 km²) és lakosságának (7,5 millió fő) megközelítőleg felét jelentette.¹

A Bukarest meghódítása után, 1916 decemberében létrehozott német katonai főkormányzóság a legfelsőbb hatalom volt a megszállt területeken, amely román polgári szervezeteket is magába olvasztott. A főkormányzóságot az August von Mackensen német vezértábornagy vezette hadseregcsoporthoz rendelték alá. Összesen három katonai kormányzóság létezett: Havasalföld, Bukarest és Dobrudzsa. Utóbbi német, bolgár és török, a román főváros német, Havasalföld pedig hivatalosan német és osztrák–magyar közös katonai kormányzás alatt állt.

1917 márciusában egy „kormányt” is létrehoztak a megszállt területen, amely erősen korlátozott hatáskörrel a mezőgazdasági, pénzügyi, belügyi, kulturális és oktatási

August von Mackensen német vezértábornagy a róla elnevezett hadseregcsoporthoz, valamint a központi hatalmak romániai megszálló erőinek parancsnoka, egyben a német katonai közigazgatás vezetője

Forrás: Harald Heppner: Im Schatten des „grossen Bruders”. Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht in Rumänien 1916–1918. Österreichische Militärische Zeitschrift, 2007/3.

¹ Dr. Fritz Karl Mann: Kriegswirtschaft in Rumänien. König Carol-Verlag. Bukarest, 1918. 12., 14.

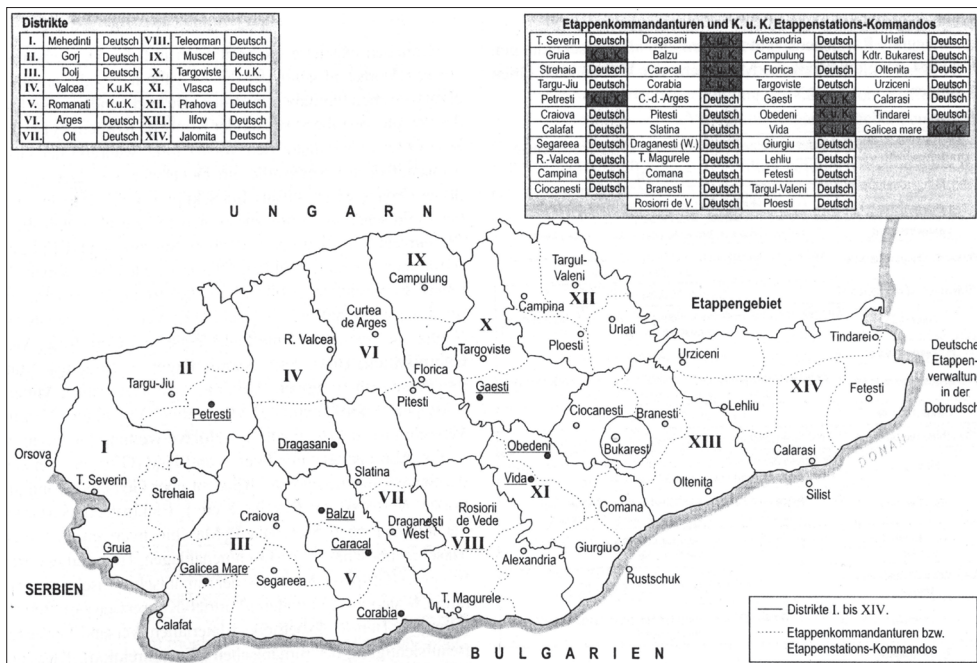
feladatokkal foglalkozott. A katonai főkormányzóság részletes előírásokkal szabályozta a megszállt részek életét. A központi hatalmak és Románia között 1918. május 7-én aláírt bukaresti békeszerződés kilátásba helyezte a megszálló hatalom felségjogainak visszaadását, amint a békeszerződést román részről ratifikálják. Mivel a jóváhagyás a háború végéig sem történt meg, így a hivatali ügyek teljes átadására 1918 novemberéig nem került sor.

Joggal vetődik fel a kérdés, miszerint: Milyen szerepet játszott Ausztria–Magyarország Románia katonai kormányzásában? A kérdés megválaszolásakor öt komponensre kell fókuszálnunk: a bukaresti hivatalos német kormányzósági hatóságokkal összekötő szervek, részvétel a közös német és osztrák–magyar gazdasági törzsben, a havasalföldi tartomány bizonyos részeinek igazgatása, a Monarchia diplomáciai-konzuli képvisellete Bukarestben és az egyes vidéki városokban, a katonai és polgári hírszerző szolgálat hálózata.²

Előrebocsátjuk, hogy Ausztria–Magyarország a romániai katonai főkormányzóságon belül alárendelt szerepet játszott. A dunai birodalom központi hatósága a megszállás időszakában a „Románia katonai kormányzója melletti császári és királyi megbízott volt”, aki Bukarestben székelt és hivatalos kontaktszemély volt a németek számára. A szálak a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság, a Havasalföldön állomásozó osztrák–magyar csapatok parancsnokai, a diplomáciai képviselő, a gazdasági törzs osztrák–magyar részei, valamint a 9. német hadsereg parancsnokságán található összekötő tiszt között az ő kezében futottak össze. Törzse katonatisztekéből és katonai szolgálatban álló polgári szakemberekből állt. Az első hetekben ezt a kulcsfontosságú tisztséget Karl Ziller, császári és királyi ezredes viselte, akit 1917 februárjában Karl von Sendler ezredes (1918 augusztusától vezérőrnagy) váltott fel. Az összes havasalföldi osztrák–magyar csapattest számára a központi kormányzó hatóság a 16. számú szállásmesteri osztály volt. Emellett működött egy a németekkel paritásos alapon kialakított gazdasági törzs, amelynek feladata a megszállt román területen fellelhető javak kiaknázása volt. Ennek a törzsnek osztrák–magyar részről Körpényesi Kontz Sándor ezredes volt az elnöke, míg a szervezet vezérkari főnöke német volt. A gazdasági törzs császári és királyi része három csoportból és azok 18 osztályából állt, mindegyik élén egy-egy német illetve osztrák–magyar vezetővel.³ Az egyes osztályok hatáskörébe a következők tartoztak: 1. *élelmiszer és állati takarmány* (az élelmiszerek és takarmány, az olaj és zsír, a tojás, a dohány, a bor és gyümölcs összegyűjtésével és elszállításával foglalkozott), 2. *mezőgazdaság* (a földművelés terén a termés begyűjtését, az állattenyésztést, a sör- és pálinkafőzést, a mezőgazdasági gépek igazgatását végezte), 3. *szállítás* (a vonaton és a dunai vízi úton történő szállításról gondoskodott a határig), 4. *háborús nyersanyagok* (a ruházati alapanyagok és termékek, bőrök, prémek, cserzőanyagok, fémek, ipari alapanyagok előteremtéséről és szállításáról gondoskodott), 5. *statisztika és kiegyenlítés* (a határon található szétosztó helyeket és az egyes Romániát megszálló országok közötti kulcsok szerinti szétosztást vezette), 6. *ásványolajok* (a kőolajipari üzemekkel, finomítókkal, a kőolaj-kitermeléssel és -szállítással foglalkozott), 7. *fafelhasználás* (a fafeldolgozó üzemeket irányította), 8. *erdészet és vadászat* (az állami, királyi és községi erdők igazgatását végezte, irányította a fakitermelést, valamint az erdészeti és vadászati rendőrséget), 9. *elektrotechnika* (az elektrotechnikai berendezések előállítását és üzemben tartását végezte), 10. *gépfelhasználás* (a meglévő gépi berendezések nyilvántartásával és a megszállt területen történő szétosztásával foglalkozott), 11. *halászat* (a román halászati zsákmány szétosztását és szállítását végezte), 12. *bányászat* (a szén- és

² Harald Heppner: Im Schatten des „grossen Bruders”. Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht in Rumänien 1916–1918. Österreichische Militärische Zeitschrift (ÖMZ), 2007/3., 318–319.

³ Uo. 319.

Katonai körzetparancsnokságok a megszállt Romániában, 1917–1918.

Forrás: Harald Heppner: *Im Schatten des „grossen Bruders“: Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht in Rumänien 1916–1918. Österreichische Militärische Zeitschrift* 2007/3.

sóbányászatot felügyelte), 13. *hadiipari üzemek* (a hadiipari termelést irányította a lefoglalt és az újonnan létrehozott üzemekben), 14. *általános gazdasági kérdések* (a hitelezői védelemmel és a kényszerigazgatással foglalkozott), 15. *pénzügyek* (a gazdasági törzs központi könyvelése és pénzkibocsátás tartozott feladatkörébe), 16. *jogi kérdések*, 17. *munkáskérdések* (a munkaerő irányítását végezte), 18. *kártérítési hivatal*.⁴

A gazdasági törzsbe összesen 262 tiszt és hivatalnok, valamint 1823 legénységi állományú katona tartozott 1917. november 30-án. Ebből is jól látszik, mekkora jelentőséggel bírt Németország és a Monarchia számára Románia gazdasági potenciáljának kiaknázása.

A 14 havasalföldi körzetparancsnokság közül három (Vâlcea, Romanati, Târgoviște), illetve tíz hadtápl állomásparancsnokság (Gruia, Petrești, Drăgășani, Balțu, Caracal, Corabia, Găești, Obedeni, Vida és Galicea Mare) tartozott osztrák–magyar katonai igazgatás alá, mindegyik élén egy katonai parancsnokkal. Feltűnő, hogy ezek nem összefüggő területek voltak, és Havasalföld mintegy egyharmadát tették ki, valamint csak részben voltak határosak Erdéllyel.

A császári és királyi külügyminisztérium 1916 decemberében osztrák–magyar diplomáciai képviselőt nyitott Bukarestben, „a császári és királyi megbízott tudakozó irodája osztrák és magyar állampolgárok számára” megnevezéssel. A főkonzuli tisztséget

⁴ Felix Sobotka: Der Anteil Österreich-Ungarns an der Militärverwaltung in Rumänien 1917–1918. Hugo Kerchnaw (et al.): Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Hölder-Pichler-Tempsky A.G., Wien, 1928, 310–311.

Felix Sobotka töltötte be. A megszállt terület fontosabb városaiban császári és királyi konzuli képviseleteket nyitottak.⁵

Az osztrák és a magyar megbízott mellett egy külön osztrák és egy külön magyar kormányzati misszió is működött a két kabinet tájékoztatására, amelyet a bukaresti béke megkötése után egy közös misszióba vontak össze és a Monarchia diplomáciai képviselője alá osztottak be.⁶

A román polgári adminisztráción belül kiterjedt osztrák–magyar ügynökhálózat működött igen intenzíven, amely részben a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság hírszerző osztályának, részben pedig a bukaresti diplomáciai képviseletnek dolgozott. A jelentéseket összefoglalták, Bécsbe továbbították, és kicserélték az osztrák–magyar haderő, valamint a dunai birodalom diplomatái között. A jelentésekből meglehetősen teljes kép rajzolódott ki a központi hatalmak által meg nem szállt moldvai területekre menekült román hadsereg viszonyairól, a lakosság hangulatáról, a különböző román pártok politikai aspirációiról.

A megszálló hatalmak a román rendőrséggel szorosán együttműködtek. Néha előfordultak súrlódások a német és az osztrák–magyar katonaság között. A katonáknak általában megtiltották a polgári lakossággal való érintkezést.⁷

A központi hatalmak érdekelték voltak Románia javainak kiaknázásában. Már 1916 október–novemberében, még a Románia elleni közös offenzíva megindulása előtt, Berlinben és Bécsben a kormányzati szervek, a hadvezetőségek és a szakemberek tárgyalásokat folytattak a katonai kormányzásról és Románia gazdaságpolitikai kihasználásáról. Végül megegyeztek az országból kivihető termékek egyes megszálló országok számára megállapított felosztási kulcsáról.⁸ Amíg Románia gazdasági kiaknázását közösen hajtották végre, a kormányzás német kézben volt. Mackensen vezértábornagynak katonai főkormányzóként Franz Tülff von Tschepe und Weidenbach német gyalogsági tábornokot és törzsét rendelték alá.

Az ország irányítása kezdetben a hadtápparancsnokságok kezében maradt. Bukarestben német városparancsnokságot állítottak fel. 1917 februárjában Románia megszállt területeit három hadtápkörületre osztották, amelyeket folyószámokkal láttak el. Bukarestben újjászervezték a rendőrséget. 1917 márciusában az addigi rendszert megváltoztatva, 3-4 hadtápkörületet egy-egy körzetparancsnoksággá vontak össze. Megindult a civil utasforgalom, működtek az iskolák és az egyházak, a bankok, az igazságszolgáltatás, egy államháztartási költségvetés is összeállítottak, a polgári lakosság internálását megszüntették. Az áruk és szolgáltatások árát hatóságilag szabályozták, bevezették az orvosi ellátást a falvakban. 1917 júniusától a postaforgalom is megindult.

Mintegy 250 millió lei hadisarcot vetettek ki a megszállt területre, ebből az összegből a tisztviselőket és az ország igazgatását finanszírozták.⁹ A megszállt területeken talált árukat és készleteket részint hadizsákmányként, részint rekvirált anyagként vették át. Az előbbiért nem fizettek, ebbe a kategóriába tartoztak az állami fegyvertár készletei, a hadiipar, a gabona, a fa, a kőolaj, a brit kormány által vásárolt román búza. A zsákmány felosztását a központi hatalmak egy hadizsákmány-bizottságra testálták. Minden egyéb hadizsákmányt a gazdasági törzs vett át. A többi, az anyaországba küldendő szükséges nyersanyagokhoz és

⁵ Heppner: i. m. 319–320.

⁶ Sobotka: i. m. 305–306.

⁷ Heppner: i. m. 320–321.

⁸ Tamara Scheer: *Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg*. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, 2009, 43.

⁹ Sobotka: i. m. 305–309.

árúkhöz vásárlással jutottak hozzá; 50 000 vasúti vagonnyi élelmiszert (gabona, hüvelyesek, kukorica) a Monarchiába, 40 000 vagonnyit pedig Németországba küldtek. Az árúk Dunán történő szállítását az osztrák–magyar Központi Szállításvezetőség intézte (Döbrentei Gábor fregattkapitány vezetésével), amely a hajózási kapacitását négyszeresére növelte a Vaskapu-szoroson keresztül. A gabonán és takarmányon kívül ásványkincseket, kőolajat, fát, bőrt, fémeket, dohányt, bort stb. is nagy mennyiségben szállítottak ki Románia megszállt részéből.¹⁰

A gazdasági törzs mezőgazdasági osztályának osztrák–magyar vezetője, Josef Mayer százados elérte, hogy a művelhető földterületnek csak 5–10 százaléka maradt parlagon. Több mint 3 millió hektár földet fogtak művelésbe, 1,1 millió hektáron búzát, a maradványterületen rozsot, árpat, zabot, kölest, kukoricát, kendert, hüvelyeseket, burgonyát, cukorrépat és olajat adó növényeket termesztettek. Ezáltal a polgári lakosság élelmezése, továbbá a megszállt területen állomásozó csapatok, tisztviselők és lovak teljes ellátása mellett tekintélyes mennyiségben jutott kivitelre is a felsoroltakból.¹¹

A központi hatalmak 1916. december 1. és 1917. december 31. között gabonából, állati takarmányból és olajos magvakból 1 577 744 tonnát szállítottak ki Romániából, annak közel fele, 780 000 tonna Ausztria–Magyarországra, míg 679 000 tonna Németországba került, a maradékot Bulgária és Törökország kapta meg. Az összes kivitelből 1 223 340 tonna volt búza, 227 522 tonna pedig kukorica. A Monarchia gabonából 635 821 tonnát, Németország 477 443 tonnát kapott. Az olajos magvakból összesen 18 883 tonnát vittek ki. 1918. április 30-ig gabonából, állati takarmányból és olajos magvakból 1 890 352 tonnát szállítottak el a hódítók Romániából. Ez a számok nyelvén azt jelentette, hogy a hátszágban a dunai birodalom minden lakosának napi ellátására 250 g búzát számítva, a Monarchia lakosai 57 napig kizárólag csak román búzából éltek.

1918 májusáig összesen 18 000 tonna gyümölcsöt (kétharmadát szilva- és baracklekvár formájában) szállítottak ki a megszállt Romániából.¹²

Az állatállomány a hadiállapot és a román, valamint a megszálló erők rekvirálásai miatt megtizedelődött. A hadsereg szükséglete havonta mintegy 13 000 szarvasmarha és 70 000 juh volt, mely meghaladta az utánpótlási lehetőségeket. Sikerült az állomány csökkenését feltartóztatni, továbbá szárnyas- és sertéstartással lassú növekedést elérni a húsellátásban.

A 2,75 millió hektárnyi román erdőségből 1,75 millió hektár állami és királyi tulajdonú erdő volt, abból 140 000 hektár esett a megszállt területekre. A gazdasági törzs erdészeti osztálya a hadsereg szükségletét ki tudta elégíteni, a központi hatalmak hátszágába 4-5000 köbméter haszonfát, Bukarestbe és más városokba tüzelőfát szállított.

Évente 2500 tonna halat fogtak ki a Dunából. A dunai halászat naponta egy vagon hallal látta el a lakosságot, továbbá 1000 kg-mal a megszálló katonaságot. A kifogott halmennyiséget konzerválással vagy füstöléssel tartósították.¹³ 1917–1918-ban összesen 5000 tonna halat halásztak ki a megszállt területeken.¹⁴

¹⁰ Krámlí Mihály: A dunai vízi út az első világháborúban. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2009, 54–66.

¹¹ Sobotka: i. m. 312–313.

¹² Mann: i. m. 26–27., 40–45.

¹³ Sobotka: i. m. 312–314.

¹⁴ Mann: i. m. 40–42.

A napi és a főleg katonai árucikkeket előállító ipart katonai felügyelet alatt tovább működtették. Főleg a sör, az égetett szesz, a tésztafélék, az olaj, a zsír, a szappan, a szivar, a cigaretta (300 millió darab), a cipő és a faipari készítmények előállítása tartozott ebbe a kategóriába.

A román kőolajlelőhelyek Prahova, Moreni, Câmpina, Bustenari és Buzău körzetében kerültek el. A német és osztrák–magyar csapatok elől visszavonuló románok – brit és francia segítséggel – a kőolajkészletek és a -finomítók, valamint a -kutak túlnyomó többségét megsemmisítették, illetőleg szétrombolták, hogy azt a megszállók ne használhassák.¹⁵ A szétrombolt berendezések és létesítmények, továbbá a 300 millió román lei értéket képviselő kőolajkészletek a német katonai főköormányzóság gazdasági törzsének irányítása alá kerültek.

1917. január 31-én létrehozták a kőolajmezők parancsnokságát Câmpinában, mely 1917. február 6-án megkezdte munkáját. A kutakat gyorsan helyreállították, és megkezdtek a kitermelést. 1917 márciusában még csupán napi 3 vagonnyi kőolajat termeltek ki, 1918 áprilisában pedig már napi 355 vagonnyi mennyiséget, amely a háború előtti utolsó békeév, 1915 napi román olajtermelésének (458 vagon) 78 százalékát tette ki. 1917 márciusában 5000, 1917 júliusában már 8000 (4000 civil, 2000 hadifogoly, 2000 katona), később összesen 10 000 fő dolgozott a kőolaj-kitermelésben. A kőolaj-finomítókat is gyorsan helyreállították. 1917. december 31-ig összesen 385 750 tonna kőolajat dolgoztak fel. Az olaj elszállítására Ploeshtiből Bukaresten át Giurgiuiig (Gyurgyevó) egy dupla olajvezetékét építettek 1918. március végéig, amelyet 1918 áprilisában helyeztek üzembe.¹⁶

Az 1916 végén a szövetséges csapatok által zsákmányolt 300 000 tonna mellé a helyreállított kutakból még 1,5 millió tonna kőolajat termeltek ki. Az összesen 1,8 millió tonna román olajból a megszállás ideje alatt összesen 1,1 millió tonna került a központi hatalmak birtokába, amelyből 846 400 tonnát az Osztrák–Magyar Monarchia, 130 000 tonnát Németország, 13 700 tonnát Törökország, 5900 tonnát pedig Bulgária kapott. Mintegy 100 000 tonnát maguk a megszálló csapatok használtak fel.¹⁷ Kezdetben a németek a kőolajiparból való osztrák–magyar részesedést kategorikusan elutasították, azonban később megváltoztatták nézőpontjukat. 1917 májusában Ploeshtiben egy osztrák kőolajipari parancsnokságot alapítottak, amely saját területet kapott kiaknázásra, és főként próbafúrásokkal foglalkozott.

Turnu-Severinben, Câmpulungban, Târgovistében folytatták a román lignit kitermelését, amely túlszárnyalta a háború előtti értéket. A sóbányákból napi 500 tonnát nyertek ki, ami fedezte a hadsereg és a lakosság szükségleteit. Az Olt folyó menti aranybányászatot ismételten megindították. Kényszerirányítást csupán három román bank, néhány iparvállalat, továbbá egypár földbirtok esetében rendeltek el.

A különböző forgalomban lévő pénznemek kicserélésére katonailag szervezett, meghatározott árfolyammal működő pénzváltók hálózatát hozták létre, amelyek között a németek mellett tisztán osztrák–magyarok is voltak.¹⁸ Egy, a megszálló hatóságok által kibocsátott román lei árfolyama 0,80 német márka volt.¹⁹ Ausztria–Magyarország két befolyásos tisztséget is kapott a pénzügyek irányítása terén: egy képviselője ült az országos pénzügyi igazgatásban, egy pedig a Nemzeti Bankban. Hogy jobban együtt tudjanak működni a lakossággal, 1917.

¹⁵ Dr. F. Friedensburg: Das Erdöl auf dem Gebiete des galizischen und des rumänischen Kriegsschauplatzes 1914–1918. In: Militärwissenschaftliche Mitteilungen (MWM) 1939, 435–448.

¹⁶ Mann: i. m. 28–37.

¹⁷ Friedensburg: i. m. 435–448.

¹⁸ Sobotka: i. m. 310–315.

¹⁹ Mann: i. m. 49.

május közepén egy román gazdasági egyesületet alapítottak, melynek elnöksége német, osztrák–magyar és román tagokból állt.²⁰

Az osztrák–magyar részvétel Románia német katonai kormányzásában és közigazgatásában viszonylag csekély mértékű volt, csupán a fentebb bemutatott szervezetek, parancsnokságok és tisztviselők szerepe volt jelentős. Általánosságban elmondható, hogy a romániai katonai kormányzás az 1916 decembere és 1918 novembere közötti időszakban kedvező eredményeket hozott. A Monarchia tisztjei, katonái és tisztviselői német bajtársaikhoz és kollégáikhoz képest jól ismerték az országot és a nyelvet, az osztrák–magyar körzetparancsnokságok területén a román lakossághoz fűződő viszony jobb volt, mint a németek által kormányzott körzetekben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős szerepet játszott a britek és a románok által majdnem teljesen szétrombolt román kőolaj-kitermelés újraindításában (amelyet a békebeli termelésnek megközelítőleg a felére sikerült felfuttatni), a visszavonuló román csapatok által elpusztított vasúti, távíró- és telefon-összeköttetés, továbbá az úthálózat helyreállításában, az árubehozatal és legfőképpen a dunai vízi úton történő szállítás újjászervezésében. Utóbbi kifejezetten Ausztria–Magyarország kezdeményezésére vezethető vissza. Az osztrák–magyar katonák és tisztviselők közel két évig tartó tevékenységének eredményeit és tartós hatásait még a román hatóságok is elismerték az első világháború után.²¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Friedensburg, Ferdinand: *Das Erdöl auf dem Gebiete des galizischen und des rumänischen Kriegsschauplatzes 1914–1918*. Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1939.
- Heppner, Harald: *Im Schatten des „grossen Bruders“: Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht in Rumänien 1916–1918*. Österreichische Militärische Zeitschrift 2007/3.
- Krámlí Mihály: *A dunai vízi út az első világháborúban*. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2009.
- Mann, Fritz Karl: *Kriegswirtschaft in Rumänien*. König Carol-Verlag, Bukarest, 1918.
- Scheer, Tamara: *Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg*. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, 2009.
- Sobotka, Felix: *Der Anteil Österreich-Ungarns an der Militärverwaltung in Rumänien 1917–1918*. Kerchnawe, Hugo (et al.): *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*. Hölder-Pichler-Tempsky A.G., Wien, 1928.

²⁰ Scheer: i. m. 44.

²¹ Sobotka: i. m. 314–317.